

МЕХАНІЗМ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ПРАЦІ: КОМПЛЕКСНИЙ ПІДХІД

THE MECHANISM OF REGULATION OF THE LABOUR MARKET: AN INTEGRATED APPROACH

Тюленев С.А.

аспірант кафедри управління персоналом
та економіки праці,
Інститут підготовки кадрів
Державної служби зайнятості України

У статті досліджено теоретико-методологічні засади державного регулювання, саморегулювання, договірного регулювання ринку праці. Базуючись на методологічних підходах класичних та сучасних наукових шкіл, уточнено сутність та взаємозв'язок державного, договірного регулювання, саморегулювання ринку праці. Розглянуто складники комплексного механізму регулювання ринку праці. Представлено авторське визначення мети регулювання та функціонального забезпечення її реалізації. Уточнено зміст суб'єктів, об'єктів, принципів, методів (засобів), інструментів впливу на ринок праці. На цій підставі обґрунтовано комплексний підхід до створення цілісного механізму регулювання ринку праці.

Ключові слова: ринок праці, державне регулювання, договірне регулювання, саморегулювання, механізм регулювання.

В статье исследованы теоретико-методологические основы государственного регулирования, саморегулирования, договорного регулирования рынка труда. Основываясь на методологических подходах классических и современных научных школ, уточнены сущность и взаимосвязь государственного, договорного регулирования, саморегулирования рынка труда. Рассмотрены составляющие комплексного механизма регулирования рынка труда. Представлено авторское определение цели регулирования и функционального обеспечения ее реализации. Уточнено содержание субъектов, объектов, принципов, методов, средств, инструментов воздействия на рынок труда. На этом основании обоснован комплексный подход к созданию целостного механизма регулирования рынка труда.

Ключевые слова: рынок труда, государственное регулирование, договорное регулирование, саморегулирование, механизм регулирования.

The article studies theoretical and methodological foundations of state regulation, self-regulation, contractual regulation of the labour market. Based on the methodological approach of the classical and modern scientific schools, clarifies the nature and relationship of state, contractual regulation, self-regulation of the labour market. The components of the complex mechanism of regulation of the labour market. Presents the author's definition of the purpose of the regulation and functional to ensure its implementation. Clarifies the meaning of subjects, objects, principles, methods, and tools of influence on the labour market. On this basis justifies an integrated approach to create a holistic mechanism for the regulation of the labour market.

Keywords: labour market, state regulation, contract regulation, self-regulation, the mechanism of regulation.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Попри певні внутрішньополітичні суперечності протягом усього періоду своєї незалежності Україна послідовно демонструвала бажання бути залученою до глобальних світових процесів і намагалася стати частиною світової спільноти. Активність України в ООН та ОБСЄ, інших міжнародних організаціях, участь у миротворчих операціях одержали високу оцінку на міжнародній арені. Визначною подією світового масштабу стала відмова України від третього у світі за величиною ядерного

потенціалу та набуття нею без'ядерного статусу [1, с. 1–62].

В останні два з половиною роки, з початком військових дій на сході, стан економіки України значно погіршився, що привело до зниження рівня зайнятості, збільшення безробіття, що йде врозріз із основами національної безпеки держави. У ст. 6 Закону України «Про основи національної безпеки» пріоритетами національних інтересів названо створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення [2].

За результатами вибіркового обстеження населення (домогосподарств) із питань економічної активності кількість зайнятого населення віком 15–70 років у IV кварталі 2015 р. становила 16,2 млн. осіб, а кількість безробітних (за методологією МОП) – 1,7 млн. осіб (без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції).

Рівень зайнятості населення віком 15–70 років порівняно з відповідними даними попереднього кварталу зменшився на 1,8 в. п. та становив 55,9%, а серед населення працездатного віку – на 1,7 в. п. та 64,0% відповідно.

Рівень безробіття (за методологією МОП) серед економічно активного населення віком 15–70 років у IV кварталі 2015 р. порівняно з III кварталом збільшився на 0,9 в. п. та становив 9,5% [3].

Сучасні виклики та загрози економічному зростанню України ставлять нові завдання перед формуванням структури національної економіки та висувають нові завдання до процесів формування та регулювання ринку праці. Економічні реформи, які стрімко розвиваються в державі, зосереджують зусилля переважно на регулюванні масштабів офіційного безробіття за рахунок сприяння малоефективній зайнятості. Досі не створений механізм регулювання ринку праці як узгоджена взаємодія державного, договірного регулювання та саморегулювання ринку праці на підставі кращих світових зразків та особливостей складних вітчизняних соціально-економічних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Обґрунтуванню проблем узгодження взаємодії ринкових і державних регуляторів соціально-економічних відносин, у тому числі й на ринку праці, присвячено відомі теоретичні дослідження, фундаторами яких є представники класичних наукових шкіл: А. Сміт, Д. Рікардо, А. Пігу, К. Менгер, Ф. Візер, Ж.Б. Сей, Ф. Ліст, Р. Хол, Г. Талок, Й. Броузон, К. Маркс, Д. Кейнс та ін.

Проблемами узгодження взаємодії державного регулювання та саморегулювання ринку праці присвячено публікації В.Л. Міненко [4, с. 1–7].

Питанням механізму функціонування та засадам регулювання ринку праці в теоретичному та прикладному аспектах присвячено наукові праці Ю.М. Маршавіна [5, с. 1–7]. Удосконаленням механізмів та пріоритетів державного регулювання займаються О. Алімов, В. Геєць, Л. Головова, Б. Данилишин, А. Мельник, А. Сірко, В. Тарасевич тощо.

Але всі перелічені вище науковці основний акцент роблять саме на державному регулюванні ринку праці, поза їх дослідницькими полем залишається розробка концепції поєднання механізмів регулювання, саморегулювання і договірного регулювання ринку праці.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Метою статті є узагальнення теоретико-методологічних засад державного регулювання, саморегулювання і договірного регулювання ринку праці та обґрунтування комплексного підходу до створення цілісного механізму регулювання ринку праці як основи подолання наслідків економічної кризи.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Термін «регулювання» (від лат. *regulare* – підпорядковувати відповідному порядку, правилу, упорядковувати) трактується в літературних джерелах як здійснення цілеспрямованого впливу на соціально-економічну систему (окремі складники системи).

Регулювання розглядається як функція менеджменту. Але серед її трактувань немає однозначного підходу. Термін «регулювання», як правило, пов'язують з оперативним управлінням, в якому необхідно усунути перешкоди та відхилення від виконання планів, а точніше від певних норм. Аналогічний підхід до функції регулювання застосовується в кібернетиці.

Регулювання вивчають із правової точки зору. В юридичній літературі відсутня єдність поглядів на розуміння категорії «правове регулювання». Більшість науковців схиляється до думки, що правове регулювання – це вплив права на суспільні відносини, що здійснюється через використання системи засобів, які мають юридичний характер та забезпечують упорядкування суспільних відносин. В Україні, де зараз іде побудова правової держави, боротьба з корупцією, значення правового регулювання суспільних відносин взагалі та ринку праці зокрема, правове регулювання є надзвичайно актуальним. Головною ознакою моделі правової держави є саме ознака високої правової урегульованості суспільних відносин.

Для створення цілісного механізму регулювання ринку праці на основі поєднання державного, договірного регулювання і саморегулювання необхідно уточнити сутність цих понять.

Як правило, регулювання ринку праці розглядають як взаємоузгоджену роботу уряду, територіальних органів влади, спілки роботодавців, профспілок і керівників підприємств. Більшість науковців стверджує, що сучасний механізм регулювання ринку праці – це поєднання ринкового механізму саморегулювання економічних процесів і системи заходів державного сприяння зайнятості.

На думку В.В. Дружиніної, державне регулювання ринку праці – система правових та організаційно-економічних заходів держави щодо забезпечення ефективної зайнятості, нормальних умов праці та раціонального використання робочої сили [6, с. 67–71].

Із точки зору Ю.М. Маршавіна, «регулювання ринку праці» слід розглядати в системному вимірі, що означає «створення належних

умов для здійснення процесів, які виникають на основі саморегуляції ринку праці, водночас регулювання має виконувати функцію стримування й протидіяти, урахувавши переваги механізму саморегуляції (пропозиція, ціна робочої сили, попит на неї), спиратися на нього, доповнювати його, але не підмінити ринкові стимули й не руйнувати їх» [5, с. 21].

Важливим аспектом державного регулювання ринку праці в умовах системної кризи в Україні є визначення питань послаблення чи посилення державного впливу, тобто дерегулювання, яке передусім пов'язано з мікрорівнем. На думку І.Б. Дутчака, поєднання регулювання і дерегулювання повинне сприяти вирішенню таких питань, як зменшення тиску держави на підприємство, формування психології власника [7, с. 106–112].

Підсумовуючі точки зору вчених на теоретичні висновки щодо поняття «державне регулювання ринку праці», можна зробити висновки, що державне регулювання ринку праці – це система законодавчих, економічних, адміністративних, організаційних заходів держави, спрямованих на підвищення оплати праці, зниження безробіття, створення робочих місць, підготовку кадрів. Ключовими позиціями державного регулювання ринку праці є: взаємозв'язок політики зайнятості та економічної політики держави; консолідація зусиль усіх гілок влади, об'єднання роботодавців і профспілок у питаннях зайнятості; посилення відповідальності центральних та місцевих органів виконавчої влади і соціальних партнерів для реалізації політики зайнятості. Проблему державного регулювання ринку праці в умовах системної кризи слід розглядати як комплексну, що потребує поєднання законодавчих, нормативно-правових, організаційних, фінансових складників регулювання ринку праці та політики зайнятості.

Ще одним складником регулювання ринку праці є договірне регулювання. Закон України «Про колективні договори і угоди» зі змінами, внесеними Законом України від 28.12.2014 № 77–УІІІ, передбачає три рівні укладання угод: національний (генеральна угода), галузевий (галузеві, міжгалузеві угоди) та територіальний (територіальні угоди). Ст. 9 Закону розмежовує поняття колективного договору й угоди на базі принципу рівня домовленості: договори між роботодавцями й працівниками на рівні підприємства виступають як колективні договори, на національному, галузевому та територіальному рівнях – як угоди [8].

Аналіз процесу договірного регулювання ринку праці в Україні показав, що немає законодавчого розмежування понять тарифної та генеральної угоди. Вони часто ототожнюються, що призводить до їх дублювання в колективних договорах. Не визначено поняття «тарифна угода», «генеральна угода», що не дає змоги конкретизувати їх структуру та зміст. Відсутні

законодавчо закріплені механізми і порядок укладання тарифних угод, особливо галузевого рівня, розмиті зобов'язання сторін щодо зайнятості, охорони, дисципліни праці, гарантій та компенсацій [9, с. 77–99].

Генеральна угода про регулювання основних принципів і норм реалізації соціально-економічної політики і трудових відносин в Україні на 2016–2017 рр. у частині регулювання ринку праці передбачає спільні домовленості сторін щодо вжиття спільних заходів, спрямованих на розвиток внутрішнього ринку, підтримку вітчизняного виробництва, вирішення проблемних питань економічного розвитку та діяльності бізнесу. У соціальному блоці значну увагу приділено питанню погашення заборгованості із заробітної плати та вжиття заходів із метою недопущення її виникнення, домовленостям із питань охорони праці, соціального захисту, гуманітарних питань, молодіжної політики, задоволення духовних потреб населення.

Угодою передбачено завдання вдосконалення системи професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації, професійного навчання працівників та професійної орієнтації населення, впровадження системи підтвердження результатів неформального професійного навчання за робітничими професіями. Передбачається вдосконалювати методологічні підходи до прогнозування потреби у фахівцях та робітничих кадрах на ринку праці, формувати державне замовлення на підготовку фахівців та робітничих кадрів з урахуванням потреб ринку праці [10, с. 13–14].

В умовах жорсткої економії бюджетних коштів, згідно із Законом України «Про державний бюджет України на 2016 рік», передбачений перехід від патерналізму в соціальній сфері до партнерства між державою, бізнесом і громадянами в усіх аспектах соціальної допомоги.

Положення Генеральної угоди є обов'язковими для врахування, зокрема під час розроблення та укладення галузевих (міжгалузевих) і територіальних угод й колективних договорів, суб'єктами, що перебувають у сфері дії усіх сторін-підписантів. Новим порівняно з попередніми угодами положенням є таке: якщо підприємство входить до організації роботодавців, яка є підписантом Генеральної угоди, гарантії в колективному договорі мають бути не нижчими за ті, що закріплені в цій угоді (тобто колективний договір потребує перегляду) [11].

Останньою підсистемою регулювання ринку праці є саморегулювання. На думку В.Л. Міненка, будь-який державний захід у будь-якій сфері викликає певну реакцію ринку праці, що призводить до зміни параметрів усіх процесів у його межах. Це свідчить про цілісність ринку праці та економічної системи і потребує комплексного дослідження механізмів регулювання ринку праці і механізмів регулювання економічною системою в цілому як державних, так

і ринкових, а також їх узгодженості, гіпотетичної взаємодії моделей «ринок» і «держава». Таке узгодження полягає в оптимальному розмежуванні сфер діяльності держави і ринку:

– держава визначає переважно умови і принципи формування господарських відносин у межах обраної економічної моделі розвитку, шляхи розв'язання основних протиріч ринку

і пропонує ті суспільні блага, які в принципі не може пропонувати ринок;

– ринок переважно регулює попит, пропозицію, вартість робочої сили [4, с. 7–11].

Обґрунтування механізму саморегулювання на ринку праці ґрунтується на відомих підходах: класичному, теорії К. Маркса, неокласичному, кейнсіанському, монетаристському. В основі

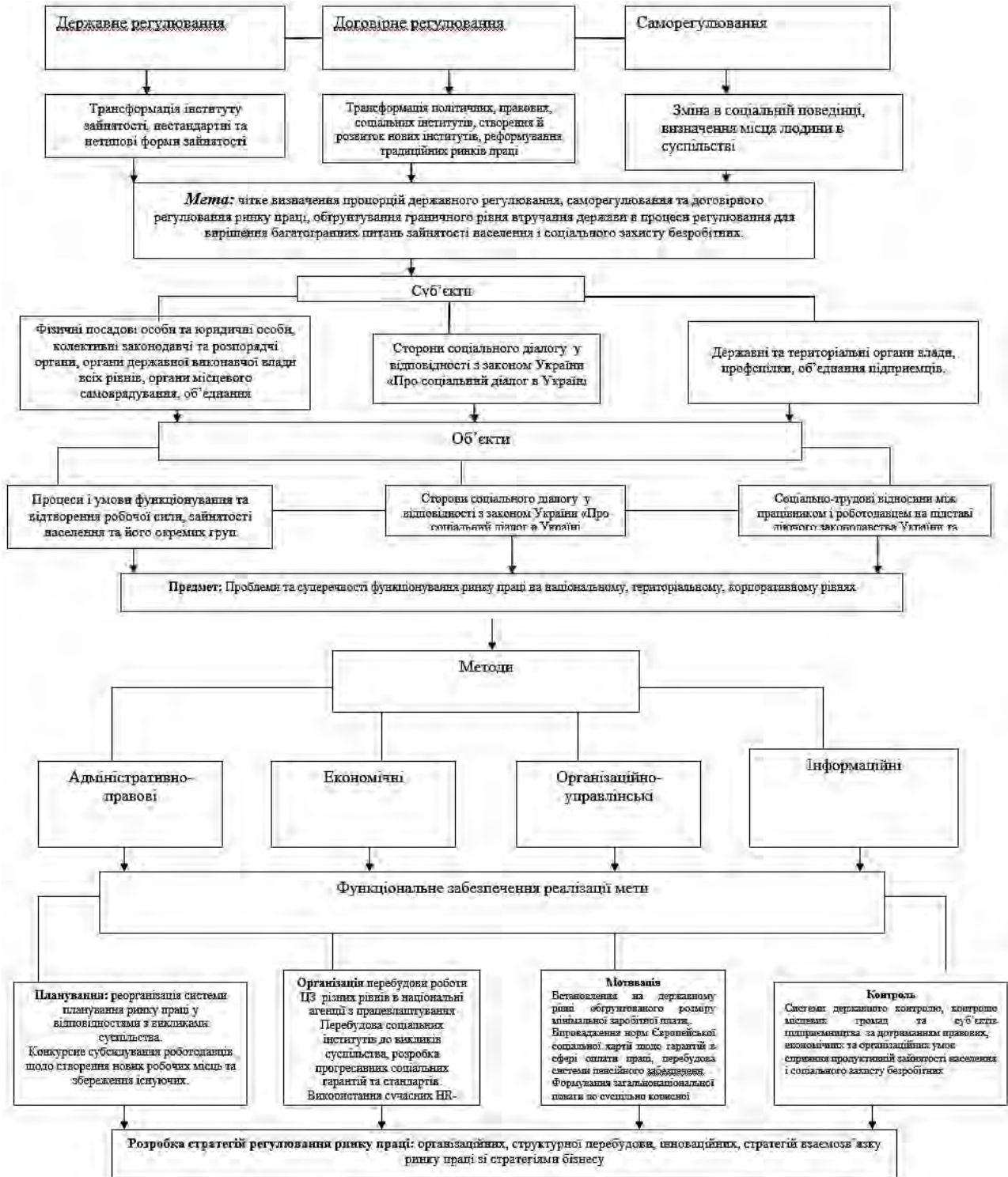

Рис. 1. Комплексний механізм регулювання ринку праці

Джерело: розроблено автором

теорії гнучкого ринку (Р. Буайє, Г. Тендинг) лежить положення про необхідність дерегуляції ринку праці, переходу до більш гнучких, функціонально індивідуалізованих і нестандартних форм зайнятості.

Глобальна економічна криза 2008–2009 рр. продемонструвала кризу ідеології «ринкового фундаменталізму» та ліберальної ідеї саморегулювання ринку взагалі та ринку праці зокрема, викликала потребу докорінного переосмислення механізмів і моделей державного впливу на економічні і соціальні процеси в напрямі регулювання ринку праці. Необхідно обґрунтувати граничний рівень втручання держави в ринок праці, виокремити ту його частину, яка знаходиться поза впливом механізмів саморегулювання, але як суспільна необхідність потребує державного регулювання, соціальної підтримки і захисту (обороздатність країни, збереження і благоустрій довкілля, соціальний захист населення, культура, деякою мірою освіта, охорона здоров'я тощо).

На підставі дослідження складників регулювання ринку праці необхідно розробити відповідний механізм. Механізм (від грецького *mechané* – машина) – система тіл, призначена для перетворення руху одного або декількох тіл в необхідні рухи інших тіл. У загальному значенні під механізмом можна розуміти «сукупність процесів, прийомів, методів, підходів, за допомогою яких відбувається рух усієї системи і здійснюється досягнення певної мети» [12, с. 26–34].

Використання цього терміна під час дослідження ринку праці не випадкове, оскільки він повною мірою виражає поняття цілісності, значення кожного елемента, структури, можливості взаємодії та взаємозв'язку, порушення яких призводить до зміни стрункості всієї системи та її складників. Поняття «механізм» глибоко та змістовно характеризує перебіг ринкових процесів у суспільстві. Він показує динаміку, засоби та характер переходу від одного стану до іншого, підводячи безпосередньо до загального функціонування системи.

Механізм регулювання ринку праці – це сукупність нормативних, законодавчих чи колективно-договірних актів, якими керуються партнери під час реалізації політики зайнятості. Механізм регулювання ринку праці охоплює перелік економічних, соціальних, психологічних факторів, які визначають функціонування ринку праці. У вітчизняній науковій літературі, присвяченій проблемам регулювання ринку праці, відсутній єдиний підхід до цього напрямку. Механізм державного, договірною регулювання, саморегулювання ринку праці має охоплювати мету, суб'єкти, об'єкти, предмет, функціональне забезпечення реалізації мети, принципи, методи (засоби), інструменти впливу (рис. 1).

Ураховуючи теоретичні здобутки щодо постановки мети регулювання ринку праці, у сучасних умовах необхідно структурувати поєд-

нання механізмів регулювання саморегулювання і договірною регулювання ринку праці. Тоді мету регулювання ринку праці можна сформулювати як чітке визначення пропорцій державного регулювання, саморегулювання та договірною регулювання ринку праці, обґрунтування граничного рівня втручання держави в процеси регулювання для вирішення багатогранних питань зайнятості населення і соціального захисту безробітних.

Суб'єктами державного регулювання є фізичні та юридичні посадові особи, колективні законодавчі та розпорядчі органи, органи державної виконавчої влади всіх рівнів, органи місцевого самоврядування, об'єднання, які формують державну політику; договірною регулювання – сторони соціального діалогу; саморегулювання – державні та територіальні органи влади, профспілки, об'єднання підприємців. Об'єктами державного регулювання ринку праці виступають процеси й умови функціонування та відтворення робочої сили; договірною регулювання – сторони соціального діалогу; саморегулювання – соціально-трудова відносина між працівником і роботодавцем на підставі діючого законодавства України та договірною регулювання цих відносин. Предметом комплексного регулювання ринку праці є проблеми та суперечності функціонування ринку праці на національному, територіальному, корпоративному рівнях. Принципи регуляторної політики держави на ринку праці, методи та інструменти їх утілення ретельно розглянуто вітчизняними науковцями в численних працях, присвячених цій проблемі, та не потребують додаткового доопрацювання.

Функціональне забезпечення реалізації мети регулювання ринку праці не розглядається в науковій літературі як цілісна система, досліджуються лише її функціональні підсистеми. Найбільш адекватним підходом є розгляд регулювання ринку праці як сукупності функцій управління, які здійснюються державними органами влади та підприємцями для збалансування попиту та пропозиції робочої сили. Це передбачає, що: планування повинно включати реорганізацію системи планування ринку праці відповідно до викликів суспільства, конкурсне субсидування роботодавців щодо створення нових робочих місць та збереження наявних; організація – перебудову роботи центрів зайнятості всіх рівнів у національні агенції з працевлаштування, перебудову соціальних інститутів відповідно до викликів суспільства, розробку прогресивних соціальних гарантій та стандартів, використання сучасних HR-технологій. Мотивація повинна бути зосереджена на встановленні на державному рівні обґрунтованого розміру мінімальної заробітної плати, оптимального розподілу доданої вартості на працю та капітал, гармонізацію стандартів і норм праці, впровадження норм Європейської соціальної хартії щодо гарантій у сфері оплати праці, перебудову

системи пенсійного забезпечення в інтересах працюючих громадян.

Механізм регулювання ринку праці обов'язково включатиме розробку стратегій регулювання ринку праці: організаційних, структурної перебудови, інноваційних, стратегій взаємозв'язку ринку праці зі стратегіями бізнесу.

Контроль результатів регулювання ринку праці повинен включати виконання всіх управлінських функцій регулювання ринку праці та їх складників.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, проведені дослідження механізму регулювання ринку праці дали змогу розши-

рити складники цього механізму та виявити їх вплив на ринок праці, запропонувати механізм взаємодії державного, договірної регулювання та саморегулювання ринку праці, який включає мету, суб'єкти, об'єкти, предмет, функціональне забезпечення реалізації мети, принципи, методи (засоби), інструменти впливу як методології дослідження і вирішення багатогранних аспектів регулювання ринку праці.

Перспективи подальших досліджень полягають в удосконаленні всіх регуляторних процесів механізму ринку праці в комплексі на підставі формування соціально орієнтованих економічних відносин і врахування світових глобалізаційних процесів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Системна криза в Україні: передумови, ризики, шляхи подолання: аналіт. доп. / Я.А. Жаліло, К.А. Кононенко, В.М. Яблонський [та ін.]; за заг. ред. Я. А. Жаліла. – К.: НІСД, 2014. – 62 с.
2. Про основи національної безпеки: Закон України від 19.06.2003 № 964-ІУ // Офіційний вісник України. – 2003. – № 29. – Ст. 1433.
3. Зайнятість і безробіття населення у IV кварталі 2015 року. Експрес-випуск [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
4. Міненко В.Л. Теоретико-методологічні засади узгодження взаємодії механізмів державного регулювання і саморегулювання ринку праці / В.Л. Міненко // Теорія та практика державного управління. – 2013. – Вип. 3(42). – С. 1–7.
5. Маршавін Ю.М. Регулювання ринку праці України: теорія і практика системного підходу: [монографія] / Ю.М. Маршавін. – К.: Альтерпрес, 2011. – 396 с.
6. Дружиніна В.В. Механізм державного регулювання ринку праці: теоретичний аспект / В.В. Дружиніна // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 4. – Т. 4. – С. 67–71.
7. Дутчак І.Б. Структура та функції механізму державного регулювання фармацевтичного ринку в Україні / І.Б. Дутчак // Наукові записки. – 2007. – № 2(12). – С. 106–112.
8. Про колективні договори та угоди: Закон України від 01.07.1993 № 3356-XII в редакції 01.01.2015 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 36. – Ст. 361; 1997. – № 11. – Ст. 89; 2008. – № 25. – Ст. 240; зі змінами, внесеними Законом України від 6 вересня 2012 р. № 5207-V.
9. Лутай Л.А. Дисциплінарні відносини: стратегія розвитку та механізм забезпечення: [монографія] / Л.А. Лутай; Донецький нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. – Донецьк, 2007. – 377 с.
10. Генеральна угода про регулювання основних принципів і норм реалізації соціально-економічної політики і трудових відносин в Україні на 2016–2017 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.pop.org.ua.
11. Нова Генеральна угода на 2016–2017 роки // Консультант кадровика. – 2016. – № 8(116) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kadrhelp.com.ua.
12. Соціально-економічний механізм регулювання ринку праці та заробітної плати: [кол. моногр.] / Д.П. Богиня та ін. – К.: ІЕ НАН України, 2001. – 300 с.